

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Шимко Федір Анатолійович

УДК 347.439

**ПРОЩЕННЯ БОРГУ ЯК СПОСІБ ПРИПИНЕННЯ
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
МОРОЗ Микола Володимирович,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого,
доцент кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
КАРМАЗА Олександра Олександрівна,
Апарат Верховної Ради України,
головний консультант Головного
юридичного управління;

кандидат юридичних наук, професор
СЕРГІЄНКО Валерій Вікторович,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
завідувач кафедри правового регулювання
економіки.

Захист відбудеться 03 червня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.08 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 29 квітня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Основою становлення та розвитку ринкових відносин в Україні є норми Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Цим нормативно-правовим актом закріплено положення багатьох правових інститутів, які не мали свого відображення в Цивільному кодексі Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI. До них, зокрема, належить і прощення боргу як один із можливих способів припинення зобов'язань. Ринкові відносини вимагають подальшого вдосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин. Цивільний кодекс Української РСР серед підстав припинення зобов'язань визнавав виконання, зарахування, збіг боржника і кредитора в одній особі, угоду сторін, зміну плану, неможливість виконання, а також смерть фізичної особи або ліквідацію юридичної особи. Прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань розглядалося виключно на теоретичному рівні та, фактично, не застосовувалося на практиці.

У чинному Цивільному кодексі України прощення боргу врегульовано у ст. 605, яка передбачає, що зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує права третіх осіб щодо майна кредитора. Зазначене формулювання правової норми породжує багато запитань як практичного, так і теоретичного характеру.

Цивільний кодекс України не розкриває правову природу прощення боргу, його основні ознаки як правочину, у зв'язку з чим виникає дискусія про самостійність цього правового інституту. У науковій літературі відсутні наукові дослідження щодо визначення передумов застосування такого способу припинення зобов'язань. До сьогодні однозначно не вирішено питання про односторонній або договірний характер правочину прощення боргу. Відсутні дослідження щодо визначення підстав недопустимості звільнення кредитором боржника від покладеного на нього обов'язку; форми правочину прощення боргу тощо.

Не менш важливими питаннями є визначення особливостей припинення договірних та недоговірних зобов'язань, які можуть припинятися прощенням боргу, а також визначення випадків, коли застосування такого способу припинення зобов'язань є недопустимим.

У дослідженнях учених-цивілістів існують погляди про те, що прощення боргу слід розглядати як різновид договору дарування або ж, навпаки, ототожнювати з іншими способами припинення зобов'язань,

які застосовуються за домовленістю сторін. Відтак, існує необхідність визначення тих особливих властивостей прощення боргу, які індивідуалізують його серед інших суміжних інститутів цивільного права України.

Питання правового регулювання прощення боргу у вітчизняній науці цивільного права досконало не вивчалось, однак окремі аспекти цієї проблеми були висвітлені в роботах українських та зарубіжних науковців, зокрема М. В. Агаркова, І. С. Алексєєва, М. І. Бару, Т. В. Боднар, М. І. Брагінського, С. Н. Братуся, Є. В. Вавіліна, С. І. Вільнянського, В. В. Вітрянського, Н. Ю. Голубевої, О. М. Ерделевського, М. О. Єгорової, О. С. Іоффе, А. М. Ісаєва, А. В. Коструб, Є. О. Крашеніннікова, Н. С. Кузнєцової, О. І. Міхно, М. В. Мороза, А. А. Павлова, М. Панченка, Ю. В. Паскевич, В. М. Пастернак, С. О. Погрібного, Л. В. Сапейко, Ю. Л. Сеніна, Г. О. Серветник, І. В. Стрижак, Є. О. Тупицької, Л. В. Федюк, В. М. Хвостова, Ю. В. Цюкало, І. В. Чайки, Я. М. Шевченка, О. Ю. Шилохвоста, О. С. Яворської, В. Л. Яроцького тощо.

У правозастосовній, зокрема судовій, практиці поширеними є приклади неоднозначного тлумачення положень ст. 605 Цивільного кодексу України, що свідчить про відсутність усталених та єдиних підходів до застосування прощення боргу. Таким чином, безумовна важливість та актуальність теоретичних і практичних аспектів проблеми застосування прощення боргу в цивільно-правових відносинах обумовлюють необхідність її дослідження на дисертаційному рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ 21 листопада 2014 р. (протокол № 12). Роботу виконано відповідно до п. 2.6 додатку 2 до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275, п. 4 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років від 23.02.2016 р., а також тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2017 роки (№ ДР 0113U008189).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є з'ясування правової природи прощення боргу як способу припинення зобов'язань, встановлення його основних ознак як правочину, виявлення правових перешкод, які на практиці заважають правильному та однозначному застосуванню цього способу припинення зобов'язань.

Враховуючи те, що прощення боргу регулюється положеннями загальної частини зобов'язального права, розроблення рекомендацій щодо усунення недоліків правового регулювання шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства України набуває особливої актуальності.

Поставлена мета зумовлює наступні задачі наукового пошуку:

- розкрити генезу прощення боргу в Україні та зарубіжних країнах;
- здійснити характеристику прощення боргу як способу припинення зобов'язань;
- визначити поняття, правову приводу, ознаки та правові наслідки прощення боргу;
- встановити передумови укладення договору прощення боргу між кредитором та боржником;
- обґрунтувати відмінність між договором прощення боргу та договором дарування, а також іншими суміжними інститутами зобов'язального права України (припиненням зобов'язання за домовленістю сторін, новацією, відступним та односторонньою відмовою від договору);
- сформулювати основні правила визначення форми договору прощення боргу залежно від виду зобов'язального правовідношення, яке припиняється таким способом;
- визначити особливості суб'єктного складу та предмет договору прощення боргу;
- визначити особливості припинення договірних та недоговірних зобов'язань прощенням боргу та визначити зобов'язання, які не можуть припинятися досліджуваним способом;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України стосовно припинення зобов'язань на підставі договору про прощення боргу між кредитором та боржником.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які пов'язані з припиненням зобов'язань прощенням боргу.

Предметом дослідження є прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонауковий діалектичний метод та інші як загальнонаукові, так і спеціальні методи і прийоми наукового пізнання. Логіко-юридичний метод та метод прогнозування дали змогу сформулювати пропозиції стосовно подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері передумов укладення договору прощення боргу, його предмета, застосування прощення боргу до

конкретних видів договірних та недоговірних зобов'язань (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Методи аналізу та синтезу було використано для визначення поняття договору прощення боргу, основних ознак прощення боргу як правочину, які обумовлюють його правову природу (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1). Формально-юридичний метод використовувався під час дослідження двостороннього характеру правочину прощення боргу, його суб'єктного складу, форми та порядку укладення, в ході відокремлення прощення боргу від інших суміжних інститутів цивільного права (підрозділи 1.2–1.4, 2.1, 2.2). За допомогою порівняльно-правового методу було здійснено порівняння вітчизняних та зарубіжних нормативних актів, які регулюють відносини у досліджуваній сфері, новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки (підрозділи 1.1, 1.3, 1.4). Також у процесі проведення дослідження було використано герменевтичний метод, який дав змогу проаналізувати положення законодавства, судову практику та практику правозастосування у сфері прощення боргу (підрозділи 1.2–1.4, 2.1, 2.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексне теоретичне дослідження приписів цивільного законодавства України, які регулюють припинення зобов'язань між учасниками цивільних відносин на підставі прощення боргу. В результаті проведеного дослідження отримано такі основні наукові результати:

вперше:

– сформовано правила встановлення можливості припинення на підставі договору прощення боргу зустрічних (простих та складних) зобов'язань, а також тих зобов'язань, що виражені двома або кількома обов'язками кожної зі сторін договору, виконання яких послідовно чергується. Зустрічні зобов'язання можуть припинятися прощенням боргу за умови виконання однією зі сторін обов'язку (обов'язків), визначеного (визначених) договором, перед іншою стороною. У свою чергу, припинення складного зустрічного зобов'язання, вираженого двома або кількома обов'язками кожної зі сторін договору, виконання яких послідовно чергується, можливе шляхом прощення боргу за умови належного виконання однією зі сторін усіх своїх обов'язків перед іншою стороною;

– встановлено правові наслідки укладення договору прощення боргу для інших учасників зобов'язання, яке припиняється, з урахуванням трьох можливих варіантів солідарної множинності суб'єктного складу, а саме: 1) солідарна множинність на стороні кредиторів: звільнення одним із солідарних кредиторів боржника від певного обов'язку на підставі

договору прощення боргу припиняє зобов'язання цього ж боржника з іншими солідарними кредиторами, крім випадків, встановлених договором; 2) солідарна множинність на стороні боржників: звільнення кредитором одного із солідарних боржників від певного обов'язку на підставі договору прощення боргу припиняє зобов'язання інших солідарних боржників з цим кредитором, крім випадків, встановлених договором; 3) солідарна множинність на стороні кредиторів і боржників (змішана): звільнення солідарним кредитором одного із солідарних боржників від певного обов'язку на підставі договору прощення боргу припиняє зобов'язання цього боржника та інших солідарних боржників з іншими солідарними кредиторами, крім випадків, встановлених договором;

– зроблено висновок про те, що зобов'язання можуть припинятися прощенням боргу в разі, якщо це відповідає їх сутності. Зокрема, прощенням боргу не можуть припинятися серед: 1) договірних зобов'язань – ті, що виникають на підставі: а) договору про спільну діяльність та б) договору про сплату аліментів на дитину; 2) недоговірних зобов'язань – а) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичну особи та б) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (кондикційні зобов'язання); в) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ст. 605 Цивільного кодексу України частиною 2, в якій визначити перелік зобов'язань, припинення яких прощенням боргу є недопустимим;

удосконалено:

– положення про те, що для звільнення кредитором боржника від певного обов'язку необхідна згода останнього, чим, зокрема, доведено, що прощення боргу належить саме до двосторонніх правочинів (договорів);

– висновки щодо того, що прощення боргу є правоприпиняючим юридичним фактом, представленим у вигляді правочину, який не породжує зобов'язання між кредитором та боржником;

– положення про те, що підставою недопустимості застосування такого способу припинення зобов'язань є порушення прав третіх осіб щодо майна кредитора. При цьому необхідною є наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між зменшенням майна кредитора та неможливістю задоволення майнових вимог його кредиторів за іншими зобов'язаннями саме в результаті укладення договору прощення боргу;

– наукові підходи щодо того, що прощення боргу не можна розглядати як різновид договору дарування. Безоплатність як спільна

ознака прощення боргу та дарування не може бути підставою ототожнення порівнюваних договорів. Предметом дарування виступають виключно речі та майнові права, а прощення боргу – звільнення боржника від обов'язку, передбаченого зобов'язанням, що припиняється. Відмінність відступного від прощення боргу обґрунтовується тим, що на підставі договору про відступне виконання первісного зобов'язання здійснюється шляхом заміни предмета, розміру, строків й порядку його передання, тоді як прощення боргу полягає в укладенні договору, на підставі якого кредитор звільняє боржника від певного обов'язку. Договір про відступне є виключно двостороннім, а прощення боргу – одностороннім договором;

– тезу про неможливість ототожнення новації з прощенням боргу, яке: 1) не пов'язане із заміною первісного новим зобов'язанням або перетворенням підстави первісного зобов'язання; 2) є виключно безоплатним одностороннім договором; 3) наділене відособленим предметом договору, який виражено бездіяльністю (утриманням від дій). Прощення боргу слід відрізнити від односторонньої відмови від договору, що є виключно одностороннім правочином, вчинення якого дозволено законом або договором за наявності встановлених підстав;

дістали подальшого розвитку:

– висновок щодо того, що предметом договору про прощення боргу є бездіяльність (тобто утримання від дії), формально виражена у звільненні від обов'язку з метою повного або часткового припинення визначеного зобов'язання;

– положення про те, що укладення договору прощення боргу є можливим протягом строку належного виконання обов'язку боржника в первісному зобов'язанні або після його закінчення; після спливу строку позовної давності; в процесі судового розгляду спору до моменту набрання законної сили судовим рішенням. На підставі проведеного аналізу запропоновано викласти ч. 1 ст. 605 Цивільного кодексу України у новій редакції;

– висновки про основні ознаки прощення боргу як договору: понайменованість; безоплатність; односторонність; абстрактність; неможливість класифікації за критерієм визначення моменту, з якого у сторін правочину виникають цивільні права і обов'язки;

– пропозиції щодо визначення форми договору прощення боргу між кредитором та боржником: 1) для припинення зобов'язань, які виникли на підставі договору або іншого правочину – договір про прощення боргу має бути укладений у тій самій або більш складній (письмовій або нотаріальній) формі, в якій укладено правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, яке припиняється; 2) для припинення зобов'язань,

які виникли на підставі завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі або інших юридичних фактів, – доцільно використовувати письмову форму договору прощення боргу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

- правотворчості – для вдосконалення норм чинного законодавства України, що визначають положення про умови та порядок застосування прощення боргу;

- правозастосуванні – з метою уніфікації судової практики, вирішення спорів, що виникають між учасниками судового процесу, зокрема щодо прощення боргу;

- науково-дослідній сфері – під час подальших досліджень у сфері застосування прощення боргу в цивільних правовідносинах зокрема, а також припинення зобов'язань у цілому;

- освітньому процесі – в ході підготовки відповідних розділів підручників, методичних і навчальних посібників для студентів вищих юридичних навчальних закладів, а також при викладанні дисципліни «Цивільне право України».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, доповідалися на засіданнях кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, були обговорені, схвалені та рекомендовані кафедрою до захисту, оприлюднювалися в наукових доповідях на наукових конференціях, а саме: «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 27 лютого 2015 р.); «Проблеми цивільного права і процесу» (м. Харків, 30 травня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні узагальнення, пропозиції та висновки дисертаційного дослідження викладено в чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, одній статті, яка вийшла друком у зарубіжному фаховому виданні, а також двох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок, з них основного тексту – 176 сторінок. Список використаних джерел містить 205 найменувань та викладений на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, охарактеризовано стан її наукової розробленості, визначено мету, основні задачі, об'єкт, предмет та методологічні засади дисертаційного дослідження, сформульовано наукову новизну, вказано про отримані теоретичні та практичні результати, апробацію результатів дослідження, наведено відомості про публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальні положення про прощення боргу як спосіб припинення зобов'язання» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Гене́за прощення боргу в Україні та зарубіжних країнах»* проаналізовано історичний аспект розвитку прощення боргу серед інших способів припинення зобов'язань. Досліджено ступінь розробленості прощення боргу в римському праві, його основні форми застосування в ранньоримському, класичному та посткласичному періодах.

Детально досліджено розвиток цього способу припинення зобов'язань на території західноєвропейських держав у різні історичні періоди, виокремлено основні підходи до розуміння правової природи звільнення боржника від обов'язку в зобов'язанні. Окрему увагу приділено генезі прощення боргу в Україні у дореволюційний, радянський та сучасний періоди.

Незважаючи на досить поширене застосування в західноєвропейських державах, своєрідне бачення прощення боргу в дореволюційний період та відсутність належного правового регулювання цього способу припинення зобов'язань у радянський період не створили належного наукового підґрунтя для його імплементації у вітчизняну правову систему. Цивілістична наука ХІХ–ХХ століть не змогла створити завершену правову конструкцію договору про прощення боргу, що, зокрема, зумовило його дослідження на дисертаційному рівні.

У підрозділі 1.2 *«Поняття, правова природа, ознаки та правові наслідки прощення боргу»* надано визначення поняття прощення боргу як правочину, окреслено його основні ознаки: двосторонність, безоплатність, абстрактність, неможливість класифікації за критерієм визначення моменту, з якого у сторін правочину виникають цивільні права і обов'язки тощо. Прощення боргу є виключно безоплатним правочином, що унеможлиблює наявність певного зустрічного надання боржника як умови припинення зобов'язання таким способом. Через вказані ознаки сформовано розуміння відокремленої правової природи цього правочину з-поміж інших способів припинення зобов'язань.

Передумовою вчинення правочину про прощення боргу є наявність дійсного зобов'язання. Такий правочин не може бути вчинений у результаті дій осіб, які не перебувають у зобов'язальних правовідносинах між собою. Прощення боргу спрямоване безпосередньо на руйнування обов'язку боржника, який покладено на нього зобов'язальним правовідношенням. А оскільки будь-якому обов'язку кореспондує відповідне право кредитора вимагати його виконання, припинення обов'язку приводить до припинення змісту зобов'язання та, відповідно, системи правовідношення в цілому.

Особливу увагу приділено обґрунтуванню віднесення прощення боргу саме до двосторонніх правочинів (договорів). Визначено правові наслідки застосування прощення боргу до односторонніх та зустрічних (простих та складних) зобов'язань.

Охарактеризовано порушення прав третіх осіб щодо майна кредитора як підстава недопустимості застосування прощення боргу. Доведено, що укладення правочину про прощення боргу є можливим протягом строку належного виконання обов'язку боржника в зобов'язанні або після його закінчення, після спливу строку позовної давності або навіть у процесі судового розгляду спору до моменту набрання законної сили судовим рішенням.

У підрозділі 1.3 «Відмежування прощення боргу від договору дарування» проведено детальний порівняльно-правовий аналіз договорів прощення боргу та дарування. Передумовою укладення договору прощення боргу є наявність між сторонами певного зобов'язального правовідношення, адже звільнення боржника від певного обов'язку логічно потребує його існування. Саме тому прощення боргу завжди наділяється похідним характером по відношенню до зобов'язання, яке існує між сторонами на момент його укладення.

На відміну від прощення, наявність дійсного зобов'язання не є імперативною вимогою для укладення між учасниками цивільних відносин договору дарування. Правове регулювання прощення боргу здійснюється нормами «загальної частини» зобов'язального права, а дарування – нормами його «спеціальної частини».

Доведено, що безоплатність як спільна ознака порівнюваних договорів не може бути підставою для розгляду прощення боргу як різновид дарування.

Відмінність предмета кожного з порівнюваних договорів доводить обґрунтованість позиції вітчизняного законодавця при побудові Цивільного кодексу України стосовно вираження предметом дарування виключно речей та майнових прав.

У підрозділі 1.4 «Співвідношення прощення боргу з іншими суміжними інститутами зобов'язального права» викладена

порівняльно-правова характеристика досліджуваного способу припинення зобов'язань з іншими суміжними інститутами зобов'язального права, а саме: припинення зобов'язання за домовленістю сторін, новація, відступне, одностороння відмова від договору.

Як наслідок доведено, що прощення боргу є самостійним способом припинення зобов'язань. На відміну від новації, його завжди необхідно розглядати як безоплатний договір. Звільнення боржника від обов'язку передбачає повне або часткове припинення первісного зобов'язання, а новація – заміну первісного зобов'язання новим між тими ж сторонами.

Відступне спрямовано на виконання первісного зобов'язання шляхом заміни предмета, розміру, строків й порядку його передання, тоді як прощення боргу полягає в укладенні договору, предметом якого є звільнення первісного боржника від певного обов'язку. Договір про відступне є двостороннім, а прощення боргу завжди виражене одностороннім договором.

На відміну від односторонньої відмови від договору, для дійсності прощення боргу не потрібна наявність певних підстав, визначених законом або договором, зважаючи на те, що зобов'язання припиняється за домовленістю сторін. Крім того, прощення боргу застосовується для припинення не лише договірних, але й недоговірних зобов'язань.

Розділ 2 «Загальна характеристика договору про прощення боргу та сфера його застосування» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Договір про прощення боргу: поняття, сторони, предмет та форма» викладена детальна характеристика договору про прощення боргу, обґрунтована теза про необхідність його віднесення до понайменованих договорів.

Сформовано визначення предмета договору прощення боргу, під яким слід розуміти бездіяльність (тобто утримання від дії), формально виражену у звільненні від обов'язку з метою повного або часткового припинення певного зобов'язання. Звільнення від обов'язку не супроводжується передачею майна, наданням послуги або будь-якою іншою активною поведінкою. Прощенням боргу не встановлюється обов'язок кредитора не заявляти до боржника права вимоги за первісним зобов'язанням.

Суб'єктний склад у договорі прощення боргу може мати множинність як на стороні кредитора, так і на стороні боржника. При цьому кількість учасників (контрагентів) у договорі прощення боргу, що спрямований на припинення договірної зобов'язання, може бути тотожною або меншою від кількості учасників первісного договору. Визначено правові наслідки укладення такого договору в разі наявності

множинності на стороні кредитора, боржника або змішаної множинності для учасників, які не уклали договір прощення боргу.

Охарактеризовано вимоги до форми договору прощення боргу за зобов'язаннями, які виникли: 1) на підставі договорів та інших правочинів; 2) на підставі завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі або інших юридичних фактів. Проведено аналіз порядку укладення такого договору, вираження оферти та отримання відповіді про прийняття пропозиції (акцепту).

Встановлено, що момент укладення договору прощення боргу та момент його виконання збігаються в часі, оскільки предметом такого договору є бездіяльність, тобто утримання від дії, яка не потребує певного визначеного проміжку часу для належного виконання обов'язків. Тому договір про прощення боргу не може бути змінено або розірвано ані за згодою сторін, ані за рішенням суду.

У підрозділі 2.2 «Сфера застосування договору про прощення боргу» проведено дослідження застосування прощення боргу з метою припинення як договірних, так і недоговірних зобов'язань.

Проаналізовано особливості припинення прощенням боргу договорів купівлі-продажу, дарування, довічного утримання (догляду), найму (оренди), позички, підряду тощо. Здебільшого прощення боргу є застосовним для припинення договірних зобов'язань, проте кожен вид договору або кожна група договорів наділені певними виключними особливостями, які визначають порядок та умови застосування цього способу припинення зобов'язань.

Встановлено, що прощенням боргу не можуть бути припинені зобов'язання, що виникають на підставі договору про сплату аліментів на дитину та договору про спільну діяльність.

Проаналізовано припинення прощенням боргу недоговірних (регулятивних та охоронних) зобов'язань. Визначено перелік тих зобов'язань, припинення яких прощенням боргу є неможливим, а саме: 1) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи; 2) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави; 3) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше здійснено цілісне наукове дослідження прощення боргу як способу припинення зобов'язань. Основні висновки, одержані в результаті проведеного аналізу, полягають у наступному:

1. Звільнення кредитором боржника від певного обов'язку (прощення боргу) є самостійним способом припинення зобов'язань, що виражений правоприпиняючим юридичним фактом, виникнення якого припиняє

зобов'язання повністю або частково. При цьому прощення боргу не породжує зобов'язання між боржником та кредитором. Правові відносини прощення боргу регулюються нормами загальної частини зобов'язального права.

2. Прощення боргу як правоприпиняючий юридичний факт є двостороннім правочином – договором, предметом якого є бездіяльність (утримання від дії), формально виражена у звільненні від обов'язку з метою повного або часткового припинення зобов'язання.

3. Передумовою прощення боргу є наявність зобов'язального правовідношення, дійсного на момент вчинення такого правочину. Зустрічні (прості та складні) зобов'язання можуть припинятися прощенням боргу за умови виконання однією зі сторін обов'язку (обов'язків), визначеного (визначених) договором, перед іншою стороною. Припинення складного зустрічного зобов'язання, вираженого двома або кількома обов'язками кожної зі сторін договору, виконання яких послідовно чергується, можливе шляхом прощення боргу за умови належного виконання однією зі сторін усіх своїх обов'язків перед іншою стороною.

4. Основні ознаки договору прощення боргу:

- а) понайменованість;
- б) безоплатність, яка виключає можливість будь-якого зустрічного надання боржником кредиторіві;
- в) односторонність;
- г) неможливість класифікації цього договору за критерієм визначення моменту, з якого у сторін правочину виникають цивільні права і обов'язки, у зв'язку з тим, що момент укладення та виконання такого договору збігаються в часі;
- д) абстрактний правочин: предмет договору прощення боргу не може впливати на стимулювання виконання зобов'язання, яке припиняється;
- е) розпорядчий правочин;
- є) укладення такого договору є можливим протягом строку належного виконання обов'язку боржника в первісному зобов'язанні або після його закінчення; після спливу строку позовної давності; в процесі судового розгляду спору між сторонами зобов'язання до моменту набрання законної сили судовим рішенням.

На підставі отриманих наукових результатів запропоновано викласти ч. 1 ст. 605 Цивільного кодексу України в наступній редакції:

«1. Зобов'язання припиняється на підставі договору прощення боргу, за яким кредитор звільняє боржника від обов'язку повністю або частково, якщо укладення такого договору не порушує права третіх осіб щодо майна кредитора. Зустрічні зобов'язання можуть припинятися прощенням боргу за умови виконання однією зі сторін обов'язку

(обов'язків), визначеного (визначених) договором, перед іншою стороною.».

5. Підставою недопустимості укладення договору прощення боргу є порушення прав третіх осіб щодо майна кредитора. При цьому необхідною є наявність причинно-наслідкового зв'язку між зменшенням майна кредитора та неможливістю задоволення майнових вимог його кредиторів за іншими зобов'язаннями саме в результаті укладення договору прощення боргу.

6. Прощення боргу не можна розглядати як різновид договору дарування. Безоплатність як спільна ознака прощення боргу та дарування не може бути підставою ототожнення порівнюваних договорів. Відмінність предмета договорів доводить обґрунтованість позиції вітчизняного законодавця при побудові Цивільного кодексу України стосовно вираження предметом дарування виключно речей та майнових прав, а прощення боргу – звільнення боржника від обов'язку, передбаченого зобов'язанням, що припиняється.

7. Обґрунтована відмінність між прощенням боргу та іншими суміжними інститутами зобов'язального права. На підставі договору про відступне виконання первісного зобов'язання здійснюється шляхом заміни предмета, розміру, строків й порядку його передання, тоді як прощення боргу полягає в укладенні договору, на підставі якого кредитор звільняє боржника від певного обов'язку. Договір про відступне є виключно двостороннім, а прощення боргу – одностороннім договором.

8. Доведена неможливість ототожнення новації з прощенням боргу, яке: 1) не пов'язане із заміною первісного новим зобов'язанням або перетворенням підстави первісного зобов'язання; 2) є виключно безоплатним одностороннім договором; 3) наділене відособленим предметом договору, який виражено бездіяльністю (утриманням від дій).

9. Прощення боргу слід відрізнити від односторонньої відмови від договору, що є виключно одностороннім правочином, вчинення якого дозволено законом або договором за наявності встановлених підстав.

10. Суб'єктний склад у договорі прощення боргу може мати множинність як на стороні кредитора, так і на стороні боржника. Кількість учасників (контрагентів) у договорі прощення боргу, що спрямований на припинення договірної зобов'язання, може бути тотожною або меншою від кількості учасників первісного договору. Розроблено правила визначення правових наслідків укладення договору прощення боргу для інших учасників первісного зобов'язання, яке припиняється, з урахуванням трьох можливих варіантів солідарної множинності суб'єктного складу:

а) солідарна множинність на стороні кредиторів: звільнення одним із солідарних кредиторів боржника від певного обов'язку на підставі договору прощення боргу припиняє зобов'язання цього ж боржника з іншими солідарними кредиторами, крім випадків, встановлених договором;

б) солідарна множинність на стороні боржників: звільнення кредитором одного із солідарних боржників від певного обов'язку на підставі договору прощення боргу припиняє зобов'язання інших солідарних боржників з цим кредитором, крім випадків, встановлених договором;

в) солідарна множинність на стороні кредиторів і боржників (змішана): звільнення солідарним кредитором одного із солідарних боржників від певного обов'язку на підставі договору прощення боргу припиняє зобов'язання цього боржника та інших солідарних боржників з іншими солідарними кредиторами, крім випадків, встановлених договором.

11. Розроблено правила визначення форми договору прощення боргу, на підставі якого припиняються:

– зобов'язання, які виникли на підставі договорів або інших правочинів: договір про прощення боргу має бути укладений у тій самій або більш складній (письмовій або нотаріальній) формі, в якій укладено правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, яке припиняється;

– зобов'язання, які виникли на підставі завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі або інших юридичних фактів: сторони вільні у виборі форми такого договору, однак для забезпечення превентивної функції (щодо виникнення безпідставних спорів) доцільним є використання простої письмової форми.

12. Досліджено особливості припинення конкретних видів договірних та недоговірних зобов'язань на підставі договору прощення боргу. На підставі висновку про те, що зобов'язання можуть припинятися прощенням боргу в разі якщо це відповідає їх сутності, доведено, що прощенням боргу не можуть припинятися серед:

а) договірних зобов'язань – ті, що виникають на підставі: 1) договору про спільну діяльність та 2) договору про сплату аліментів на дитину;

б) недоговірних зобов'язань – 1) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичну особи; 2) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (кондикційні зобов'язання); 3) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого.

Слід внести зміни до чинного законодавства, доповнивши ст. 605 ЦК України частиною 2 в наступній редакції:

«2. Не допускається прощення боргу за зобов'язаннями, які виникають:

- 1) на підставі договору про спільну діяльність;
- 2) на підставі договору про сплату аліментів на дитину;
- 3) внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичну особи;
- 4) у зв'язку із набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави;
- 5) у зв'язку із відшкодуванням шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого;
- 6) в інших випадках, встановлених договором або законом.».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Шимко Ф. А. Припинення недоговірних зобов'язань прощенням боргу / Ф. А. Шимко // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 5. – С. 110–118.

2. Шимко Ф. А. Основні ознаки прощення боргу як правочину / Ф. А. Шимко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – № 16. Т. 2. – С. 43–46.

3. Шимко Ф. А. Співвідношення прощення боргу та інших суміжних інститутів цивільного права / Ф. А. Шимко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 5. Т. 1. – С. 157–160.

4. Шимко Ф. А. Особливості припинення договірних зобов'язань прощенням боргу / Ф. А. Шимко // Право і суспільство. – 2015. – № 6-2. Ч. 3. – С. 77–83.

5. Шимко Ф. Сравнительная характеристика прощения долга и договора дарения в гражданском праве Украины / Ф. Шимко // *Leges et Vita*. – 2015. – № 11/2. – С. 129–132.

6. Шимко Ф. А. Підстава та спосіб припинення зобов'язань: співвідношення понять / Ф. А. Шимко // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 93-й річниці з дня народження В. П. Маслова (Харків, 27 лют. 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 369–372.

7. Шимко Ф. Прощення боргу як двосторонній правочин / Ф. Шимко // Проблеми цивільного права і процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (Харків, 30 трав. 2015 р.) – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 300–302.

АНОТАЦІЯ

Шимко Ф. А. Прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню прощення боргу як способу припинення зобов'язань у цивільному праві України.

У роботі визначено поняття, правову природу, основні ознаки прощення боргу та правові наслідки його застосування. Досліджено генезу цього способу припинення зобов'язань. Проведено порівняльний аналіз прощення боргу з іншими суміжними інститутами зобов'язального права. Встановлено основні критерії відмежування прощення боргу від договору дарування.

Досліджено предмет, форму та особливості укладення договору прощення боргу. Детально охарактеризовано особливості припинення прощенням боргу договірних та недоговірних зобов'язань, встановлено випадки неможливості застосування такого способу до певних видів зобов'язань.

Ключові слова: прощення боргу, спосіб припинення зобов'язань, підстава припинення зобов'язань, правочин, безоплатний договір, зобов'язання, договірні та недоговірні зобов'язання, договір про прощення боргу.

АННОТАЦИЯ

Шимко Ф. А. Прощение долга как способ прекращения обязательств. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию прощения долга как способа прекращения обязательств в гражданском праве Украины.

Исследован генезис прощения долга как способа прекращения обязательств. В работе определены понятие, правовая природа, основные признаки прощения долга и правовые последствия его применения. Установлено, что основными признаками прощения долга как сделки являются двусторонность, безвозмездность, абстрактность, безусловность, невозможность классификации по критерию определения момента возникновения у сторон прав и обязанностей.

Предпосылкой прощения долга является наличие обязательственного правоотношения, действительного на момент совершения такой сделки.

Встречные (простые и сложные) обязательства могут прекращаться прощением долга при условии выполнения одной из сторон обязанностей, определенных договором, перед другой стороной.

Заключение такого договора возможно в течение срока надлежащего исполнения обязанности должника в обязательстве или после его окончания; по истечении срока исковой давности; в процессе судебного рассмотрения спора между сторонами обязательства до момента вступления в законную силу судебного решения.

Проведен сравнительный анализ прощения долга с другими смежными институтами обязательственного права. Установлены основные критерии отграничения прощения долга от договора дарения.

Сформулированы правила определения формы договора прощения долга, на основании которого прекращаются обязательства, которые возникли на основании: 1) договоров или других сделок; 2) причинения имущественного (материального) и морального вреда другому лицу или других юридических фактов.

Исследованы предмет, форма и особенности заключения договора о прощении долга. Установлено, что момент заключения такого договора и момент его исполнения совпадают во времени, поскольку предметом прощения долга является бездействие, то есть воздержание от действия, не требующее определенного промежутка времени для надлежащего исполнения обязанностей. Как следствие, договор о прощении долга не может быть изменен или расторгнут ни по соглашению сторон, ни по решению суда.

Определено, что прощением долга не могут прекращаться среди договорных обязательств те, которые возникают на основании договора о совместной деятельности и договора об уплате алиментов на ребенка. В свою очередь, среди недоговорных обязательств таким способом не могут прекращаться обязательства, возникающие на основании: создания угрозы жизни, здоровью, имуществу физического лица или имуществу юридического лица; приобретения, сохранения имущества без достаточного правового основания; возмещения вреда, причиненного увечьем, другим повреждением здоровья или смертью потерпевшего.

Ключевые слова: прощение долга, способ прекращения обязательств, основание прекращения обязательств, сделка, безвозмездный договор, обязательства, договорные и недоговорные обязательства, договор о прощении долга.

SUMMARY

Shimko F. A. Debt Release as a Means of Termination of Obligations. – *On the manuscript.*

The thesis is to receive a scientific degree Master of Law specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the research of debt release as a means of termination of obligations in Civil Law of Ukraine.

The concept, the legal nature, the main features of debt release and the legal consequences of its application are determined in the research. The genesis of this way of obligations' termination is investigated. A comparative analysis of the debt release and other related institutions of obligation law is carried out. The basic criteria of distinguishing a debt release from a donation agreement are determined.

The subject, the form and the features of conclusion of a debt release agreement are studied.

Features of terminating contractual and non-contractual obligations under a debt release agreement are analyzed, the cases of inapplicability of this way to particular types of obligations are defined.

Key words: debt release, means(ways) of termination of obligations, grounds for termination of obligations, deal, contract of benevolence, obligations, contractual and non-contractual obligations, debt release agreement.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент О. Л. Зайцев

Підписано до друку 26.04.2016. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.